

Út a Kárpátokig

ŐSTÖRTÉNETI JEGYZETEK AZ ÚJABB EREDMÉNYEKRŐL

Mostanában egyre gyakrabban ad hírt a sajtó és a rádió olyan eszmecserékről, ahol népünk őstörténetének kérdéseiről vitáznak a szakemberek, vagy éppen valamelyik kutató újabb eredményeiről számolnak be. E híradásokból is kiérezhető, hogy megelégnültek azok a munkálatok, melyeknek célja történelmünk legkorábbi szakaszainak jobb megismerése. Örvedetes jelenségnek tarthatjuk ezt, hiszen az elmúlt negyedszázadban történetírásunk meglehetősen mostohán bánt ezzel a korszakkal, pedig annak rendkívüli fontosságát egyetlen, felelősséggel gondolkodó történész sem vitatta, s az sem volt kétséges, hogy minden bizonnyal ezen a területen a legtöbb még a tennivalónk. Önmagában azonban a fokozott figyelem még nem biztosíték arra, hogy jelentős mértékű előrehaladás várható ezen a téren. A megoldásra váró kérdések száma csak abban az esetben csökkenthető jelentősen, ha az eddiginél több forrásértékű adattal a tarsolyunkban kezdünk hozzá őstörténetünk fehér foltjainak felszámolásához. Márpedig az írott kútfők jelentős gyarapodásában aligha bizakodhatunk, bár a forráskritikai kutatások lehetőségeit természetesen nem akarjuk lebecsülni. Az utóbbi két-három évtizedben egy új tudományszak mind gyakrabban szól bele az őstörténeti disputákba, s szava évről évre hangosabb, hiszen forrásanyagát állandóan növelni tudja. Ez a szakterület a régészet.

Az „ásó tudománya” elsősorban azoknak a régmúlt koroknak a tárgyi hagyatékát vizsgálja, melyek történetéről az írott kútfők még nem igazítanak bennünket útbá, vagy pedig csak rendkívül gyér híradásokkal rendelkezünk. A magyarság néppé válásának története tehát jórészt e tudomány tárgykörébe tartozik, hiszen elődeink első írásos említései a honfoglalás körüli időszakban fogalmazódtak. Mivel azonban azt kétségkívül tudjuk, hogy népünk nem őshonos a Kárpát-medencében, hanem ide csak 896-ban költözött be, felmerül őstörténetünk régészeti módszerekkel történő vizsgálatának legnehezebb kérdése, nevezetesen az, hogy hol is keressük távoli őseink tárgyi hagyatékát a X. század előtt.

E bonyolult kérdésre a régészet egyedül nem tud feleletet adni. Honfoglalóink emlékanyagának pontos megfelelőit ugyanis hiába keressük Kelet-Európa és Ázsia óriási területein. Anyagi műveltségük változásának minden fontosabb mozzanatát kellene ehhez ismernünk, amitől ma még távol vagyunk. Mindaddig csupán egy-két olyan műveltségbeli elemet sikerült nyomon követni az Urál vidékéig — ahol az ősmagyarság lakóhelye lehetett és ahol ma is finnugor rokon népeink élnek —, melyek a csak rendkívül lassan átalakuló, hagyományörző hitvilág tárgyi megjelöltési formái voltak. (Az eddigi legfontosabb eredmény, hogy a honfoglalóknál feltelt ezüst halotti szemfedők szinte pontos mását találtuk meg legközelebbi nyelvrokonainknak — az obi-ugoroknak — egyik VIII—XI. századi temetőjében.) E gyér eredmények azonban ma még semmiképpen nem elegendők ahhoz, hogy a X. századi magyar emlékanyagot visszafelé követve megjelöljük az ősmagyarság korábbi szálláshelyeit. A régészet helyzete azonban mégsem reménytelen, hiszen a megoldás felé vezető úton a tudományok egész seregének támogatására számíthat. (Nyelvészet, néprajz, embertan, történeti földrajz, történeti állattan stb.) Ezen tudományok segítségével pedig már nagy valószínűséggel körvonalazhatók a régi szállásterületek. Így aztán nem visszafelé nyomozva kell követnünk őseink tárgyi emlékeit, hanem az igen korai — a többi szakterülettel közösen — meglett szálát kell tovább gombolyítanunk az évezredek labirintusában egészen a honfoglalásig.

Különösen a nyelvtudomány eredményei jelentősek. Nemcsak nyelvünk rokon-

ságának tisztázását köszönhetjük nyelvészeinknek, hanem őstörténetünk számos jelentős kérdésére is feleletet adtak a magyar nyelv ősi rétegeinek megvallatása útján. A finnugor népek legkorábbi lakóhelyének meghatározásában is leginkább az ő eredményeikre támaszkodhatunk. Régészeti szempontból jelenleg Hajdú Péter elgondolása látszik legelfogadhatóbbnak, amely szerint az uráli, illetve finnugor nyelvcsaládba tartozó népek ősei mintegy 5-6 ezer évvel ezelőtt az Urál hegység és az Ob folyó alsó szakasza közti területen éltek. Ehhez igen közel áll a szovjet régészek körében ma már általánosan elfogadott elmélet, amely az i. e. IV—III. évezred, az Urál és Káma vidékét magába foglaló régészeti műveltséget a még együtt élő finnugorok emlékeiyagának tartja. *A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján tehát az a legvalószínűbb következtetés, hogy az Urál mindkét oldala és a Káma-vidék volt a finnugor népek őshazája. (Emellett igen valószínűnek látszik, hogy az i. e. IV. évezredben zömmel az Uráltól keletre eső vidékeken éltek, a Káma völgyét csak később — az i. e. III. évezred elején — népesítették be. Itt jegyezzük meg, hogy általános fogfogás szerint a finnugor őshazán azt a területet értjük, ahol a finnugor népek elődei a szétválást közvetlenül megelőző időszakban éltek.)* Ennek a területnek a régészeti leleteit kell tehát alaposabban szemügyre vennünk, és segítségükkel felrajzolniuk e népek műveltségi és gazdasági viszonyait az egyes időszakokban. Ha ugyanis ezeket az általános kérdéseket tisztázni tudjuk, akkor az ősmagyarorság történetére vonatkozóan is igen sok értékes adathoz juthatunk, még akkor is, ha jelenleg nem tudjuk pontosan megjelölni távoli őseink lakóhelyét. Hiszen az illető terület, vagy földrajzi zóna egészen ható fejlődési törvényszerűségek náluk is érvényesültek. A finnugor régészet, melynek megalapítója a hazájában hosszú időre követők nélkül maradt finn A. M. Tallgren (1885—1945) volt, csak az utóbbi 20-25 évben vált az őstörténetkutatás valóban jelentős ágazatává. Eredményeit persze mindig egybe kell vetnünk a többi tudományok biztosnak látszó megállapításaival, hiszen az őstörténet fontos kérdéseit egyetlen szakterület sem képes önállóan megválaszolni. A régészeti kutatás egyik legnehezebben megoldható problémája — s ez az őstörténetkutatás szempontjából különösen fontos — a leletanyag népességhez „kötése”, tehát annak megállapítása, hogy egy vizsgált korszakban az illető területen milyen nyelvű lakosság élt. Ebben a kérdésben van a régészet leginkább a rokon tudományok segítségére utalva. A finnugor népek esetében azonban viszonylag könnyebb helyzetben van, mivel rokon népeink egy részének gazdasági és társadalmi fejlődése bizonyos kedvezőtlen körülmények hatására megrekedt vagy jelentős mértékben lelassult korai történelmük valamely szakaszán. Így műveltségük igen sok archaikus elemet őrzött meg, egészen a XIX—XX. századig. Példaként említhetjük, hogy egy feltárt XVII—XVIII. századi obi-ugor temetőből olyan viseleti tárgyak kerültek elő, melyeket már az időszámításunk kezdete körüli időben is viseltek e népek elődei. Az ilyen esetekben tehát az anyagi műveltség folytonosságának útján a késői időszakból kiindulva biztosan eljuthatunk a régi korokba. Ez a magyarázata annak, hogy a finnugor régészet meglehetősen nagy biztonsággal ki tudja mutatni e népek jelentős részének lakóhelyét az őstörténeti korokban. (A magyarság esetében éppen azért nem járható a visszafelé nyomozás útja, mert az ősmagyarok gazdasági és társadalmi fejlődése töretlen vonalú volt, s a régi műveltségi elemeket jórészt újak váltották fel.)

A régészeti leletek objektivitása sok esetben ad biztos eligazítást őstörténetünk eddig vitás kérdéseiben. Mennyi vitát kavart például földművelésünk, állattartásunk, vagy fémművességünk ősiségének kérdése! Szókinsünk tanúsága és a néprajzi megfigyelések nem adtak egyértelmű feleletet. De aligha tűr ellenvetést a biztosan keltezhető leletegyüttessel előkerült növényi mag, állatcsont, vagy egy vas ekepapucs. Márpedig elég sok ilyen perdöntő lelettel rendelkezünk ma már azokról a vidékekről, ahol az ősmagyarorság bölcsője ringott. Az alábbiakban néhány olyan újabb eredményről teszünk rövid említést, melyek kimunkálásában a régészet elsőrendűen fontos szerepet játszott.

*

Népünk köztudatában korábban igen sok szempontból téves kép alakult ki a honfoglaló magyarságról. A díszes öltözékben pompázó lovas vitézekkel azonosítani az új hazát foglaló népet — hamis történeti illúzió volt csupán. A nyájaik mellett melázó pásztorok nosztalgiát ébresztő képe sem áll közelebb a valósághoz. Egy kizárólag legeltető állattartással foglalkozó, állandóan hadakozó népesség ugyanis sokáig nem tarthatta volna fenn magát, mint ahogy ezt a hunok vagy az avarok sorsa példázza. Lehetetlenség feltételeznünk, hogy Géza és István szinte a semmiből alkotta meg a térség egyik legerősebb korafeudális államát, és fél évszázad alatt a büszke pásztorok engedelmessé paraszttá szelídítették. X—XI. századi történelmünk alakulását csak úgy értékelhetjük helyesen, ha az előzmények hosszú láncolatát is hozzákapcsoljuk. Akkor pedig kétségtelenné válik, hogy a Kárpát-medencébe érkező magyarság igen fejlett állattartó és földművelő gazdálkodást folytatott, társadalmi fejlettsége pedig az államszervezet csiréit hordta magában. De kövessük sorjában e történelmi életút ma még csak igen halványan kirajzolódó főbb állomásait.

Az i. e. IV—III. évezredben az Urál hegység mindkét oldalán élő finnugorság létalapját a halászat és vadászat alkotta, melynek feltételei igen kedvezőek voltak ezen a területen. Gazdasági előrehaladásuknak azonban ez csak az egyik fő mozgató ereje volt. A másik a déli, a Közép-Ázsia felé mutató kapcsolataikban határozható meg. Különösen az Aral-vidéki fejlett újkőkori kultúra felől érték a finn-ugorokat erős hatások. Erről tanúskodnak köeszközeik és legkorábbi agyagedényeik. Kétségtelen, hogy edényművességük kialakulását déli szomszédaiknak köszönheték.

Az i. e. III. évezred végén felbomlik az addig többé-kevésbé egységes finnugor közösség, amit nemcsak a nyelvészeti, hanem a régészeti adatok alapján is figyelemmel kísérhetünk. A Volga—Káma vidékéről hatalmas lendületű nyugati irányú vándorlás veszi kezdetét, amely a Volga felső folyása egész területének megszállása után csak a Baltikum szomszédságában jut nyugvópontra. E népességben — melynek tárgyi hagyatékát a régészet nyelvén voloszovói műveltségnek nevezzük — a későbbi volgai és balti finnek elődeit láthatjuk. A permiek elődei bizonyára a Káma mentén éltek. Az obi-ugorok és magyarok elődei magába foglaló ugor közösség pedig minden bizonnyal az Urál keleti oldalán levő területsávot lakta, ami a régészeti módszereivel is igazolható. Különösen értékesek számunkra ebben a tekintetben azok az újkőkori uráli sziklarajzok, melyeknek motívumait egyaránt megtalálhatjuk az obi-ugorok ősi és mai művészetében is.

Az Urál és az attól keletre eső területsáv leletanyagát kell tehát szemügyre vennünk, ha az ugarság történetének sok homályos pontja közül néhányat tisztázni akarunk. (Az ugor kor időrendje a kutatások jelenlegi állása szerint nagyjából az i. e. III. évezred vége és az i. e. I. évezred eleje közti időszakra tehető.) A feltárással elért eredményei azt igazolják, hogy az említett déli kapcsolatok ebben az időben sem szakadtak meg, s az ugorok gazdasági előrehaladásának legfontosabb indítékait ezekben a délről jövő impulzusokban láthatjuk. Nem kétséges például, hogy a természet gazdálkodásról (halászat, vadászat) a termelő gazdálkodásra való óriási jelentőségű áttérést az ugorok önállóan nem valósíthatták meg, mert az általuk lakott területen nem voltak háziasításra alkalmas vadon élő állatok. Az állattartást is, a földművelést is déli szomszédaiktól tanulták. A régészeti adatai ma már választ adnak arra is, hogy mikor ment végbe ez a forradalmi jelentőségű gazdálkodási váltás. A termelő ágazatok az i. e. II. évezred első felében juthattak túlsúlyba a halászat és vadászat felett. Az előkerült állatcsontok azt tanúsítják, hogy az ugorok főként lovat, tehenet és juhot tenyésztettek. A földművelés ismeretéről az őrlőkövek, sarlók és búzmagok leletei vallanak. (Az újabb kutatások azt igazolják, hogy a földművelés és állattartás nagyjából egyidőben alakult ki, s e két ágazat kölcsönösen feltételezi egymást. Az Engels által vallott hármas fokozatú fejlődés elméletét tehát — vadászat → állattartás → földművelés — az újabb adatok fényében módosítanunk kell.) Az i. e. II. évezred közepétől számolhatunk a ló hátasként való alkalmazásával. Ezt az előkerült csontból készült zablatagok és a megjelenő lovastemetkezések igazolják.

Az i. e. II. évezredben tehát az ugorok földművelő-állattartó gazdálkodással rendelkeztek, s adataink alapján bizonyítva látjuk, hogy különösen lótartásuk volt jelentős. Erről egyébként szókészletünk ugor kori elemei is tanúskodnak. (A „ló”, „nyereg”, „fék” és valószínűleg az „ostor” szavunk, valamint a „másodfű ló” és „harmadfű ló” kifejezések, melyek megfelelőit az obi-ugor nyelvekben is megtaláljuk.) Az obi-ugor népköltészet és népszokások elődei hajdani lótartásának számos emlékét napjainkig megőrizték. Ezek a gyökerek kétségtelenül az ugor korba nyúlnak vissza, amikor az obi-ugorok és a magyarok ősei az Uráltól keletre eső ligetes steppe zónájában még nagyjából közös hazában éltek.

Fémművességünk kezdeti szálainak követése is az ugor korba visz bennünket, körülbelül abba az időszakba, amikor termelőgazdálkodásunk első csirái is megfigyelhetők. Az ugarság a fémek előállítását szintén déli szomszédaitól sajátította el, az i. e. II. évezred elején, mely a régészetben a bronzkor kezdetét jelenti. Fémművességük szárba szökkenését az évezred közepe körüli időszakra tehetjük, innen veszi kezdetét a későbbi híres uráli bronzművesség. Ennek fontos feltétele volt az Urál nyersanyagban való gazdagsága, valamint az a körülmény, hogy a Nyugat-Szibériában élő ugorokat szoros kapcsolatok fűzték a közép-ázsiai és altaji fémművesekhez, akiktől önt szerezhettek a bronzöntéshez. (Az eddigi vizsgálatok szerint ugyanis sem a Kaukázusban, sem az Urálban nincs ön, ebben csak a közép-ázsiai és altaji lelőhelyek bővelkednek. Ezért a kaukázusi vagy a kelet-európai fémművesek ebben az időben készítményeiket arzénos bronzból állították elő. A jobb minőségű öntartalmú bronztárgyak csak az említett keleti lelőhelyek körzetében készültek.) Az ugarság bronzkori fémművességéről a legutóbbi időig meglehetősen kevés biztos adattal rendelkezünk, mivel tervszerű ásatások ezen a területen korábban alig voltak. Régóta ismertek azonban Kelet-Európában az i. e. XVI—XIV. századra keltezhető, művészi kivitelű bronztárgyak (kések, lándzsák, tokosbalták stb.), melyeket két legfontosabb lelőhelyük után „szejma-turbinói” bronzoknak neveztek el. Ezek gyártási központja mindeddig tisztázatlan volt, azt viszont már régen megállapították, hogy nem a Káma és Volga vidékén élő lakosság készítette őket, akiknek településein és sírjaiban előkerültek. A legutóbbi nyugat-szibériai ásatások alkalmával derült fény erre a rejtélyre. Nemrég Omszk város környékén egy igen jelentős bronzművességi központra bukkantak, ahol megtalálták a szejma-turbinói bronztárgyak öntőmintáit, valamint egy sor művészi kivitelű bronzeszközt. E leletek előkerülése után biztosra vehető, hogy ennek a fémművességi központnak a termékei terjedtek el a kelet-európai finnugor népeknél. Azt is nagyon valószínűnek tartjuk, hogy készítők az ezen a területen élő ugorok voltak, s az ő kereskedőik juttatták el őket nyugati rokonaikhoz. Ez az Urálon átnyúló kapcsolat egyébként nemcsak a bronztárgyak esetében mutatható ki, hanem már a legkorábbi időszaktól kezdődően kitapintható. A Káma-vidék lakói az Urálon túlról szereztek be első agyagedényeiket, s valószínűleg termelőgazdálkodásuk kialakulásában is sokat köszönhetnek keleti rokonaiknak. (Érdekes jelenség, hogy az említett fémeszközök készítők gazdaságáról is sok érdekes adalékkal gyarapítják ismereteinket. Két keszénylen például felszerszámozott lovakat mintáztak meg az egykori ugor mesterek. Ennél mi sem bizonyítja jobban a lótartásuk fejlettségéről mondottakat.)

Az ugor közösség nagyjából az i. e. I. évezred elején bomlott fel, azaz az obi-ugorok és a magyarok elődei ekkor váltak el egymástól. Ez időtől beszélhetünk önálló magyar nyelvről és az önálló ősmagyar népről (helyesebben: etnikumról). A kutatások az utóbbi időben e szétválás egy igen érdekes gazdasági természetű indítékára hívták fel a figyelmet. Ebben az időben egy igen száraz időjárású periódus figyelhető meg a jelzett területen, melynek következtében az éghajlati zónák határai északabbra tolódtak. Az a terület tehát, ahol az ugarság lakott, alkalmatlanná vált a komplex földművelő-állattartó gazdálkodásra, mivel földjeik kiszáradtak, ők maguk a száraz steppe övezetébe kerültek. A nehézségek áthidalására két út kínálkozott: vagy követik északra vonulva a komplex gazdálkodásra alkalmas területet, vagy pedig alkalmazkodnak az új életföldrajzi viszonyokhoz. Az előbbi megoldást választották az obi-ugorok elődei, akik az Ob alsó folyásának mellékére

vándoroltak (nyomukat a régészet is eléggé jól tudja követni), az utóbbit pedig az ősmagyarok, akik alkalmazkodtak a megváltozott körülményekhez. Ez az alkalmazkodás pedig a legeltető, nomád állattartásra való áttérés volt. Ez azt jelentette, hogy földművelésük jelentősen háttérbe szorult. Az említett éghajlati változás volt a közvetlen oka annak, hogy ebben az időben a lovas nomadizmus óriási területeken alakult ki. Az új, az adott korban jobb életfeltételeket biztosító gazdálkodási módra áttérő népek közt találjuk az ősmagyarságot is.

Néhány évszázaddal később jóval hűvösebb és csapadékosabb időjárási periódus köszöntött be, melynek következtében az éghajlati zónák jelentősen délre tolódtak. Ekkor kerültek az obi-ugorok a tajga övezetébe, ahol gazdálkodásuk fejlődése egészen más irányt vett. A magyarság ebben az időben valószínűleg délebbre, majd nyugatabbra vándorolt. Feltehető, hogy az időszámításunk kezdete körüli időben már nagyjából a mai Baskíria területén találjuk őket, melyet a középkori utazók Magna Hungariának (Nagy-Magyarországnak) neveztek, és ahol Julianus barát 1235—36-ban rátalált a régi szálláshelyen maradt magyarokra. Gazdálkodásukat minden bizonnyal félnomádnak határozhatjuk meg, tehát a legeltető állattartás mellett a földművelésnek is igen jelentős szerepe volt. Valószínű, hogy a III—V. század körül megismerkedtek az ekés földműveléssel, ugyanis ebből az időből ismert az első ekepapucs a Káma vidékéről.

Későbbben, feltehetően a VII. század körüli időben a magyarság jelentős része Baskíria területéről a Volga mentén délebbre, majd pedig kissé nyugat felé vette útját, s valahol a Don folyó mellékén ültette fel szállását, a Kazár Kaganátus szomszédságában. Ez a terület volt Levédia, a magyarság dél-oroszországi lakóhelye. Itt bolgár-török törzsek szomszédságába kerültek, akik rendkívül nagy hatást gyakoroltak gazdálkodásuk fejlődésére, amit a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavai bizonyítanak. (Például: „bika”, „ökör”, „tinó”, „borjú”, „gyapjú”, „disznó”, „ártány”, „tyúk”, valamint: „tarló”, „búza”, „árpa”, „eke”, „sarló”, „szőlő”, „bor”, „sátor” stb.) E szavak alapján ítélve hatásuk elsősorban a magyar állattartás és földművelés fejlődése szempontjából lehetett jelentős. Szókincsünk tanúságát nagyszerűen egészítik ki és teszik szemléletessé a hatalmas méretű szovjetföldi régészeti munkálatok eredményei. A Don-vidék VIII—IX. századi emlékenyaga — melyet a régészeti szakirodalom szaltovói műveltségnek nevez — ugyanis arról győző bennünket, hogy itt ebben az időben a nomád és félnomád közösségek megtelepedési folyamata játszódott le. A folyóparti téli szállások egyre nagyobb állandó településekké, majd jelentős kézműparral és kereskedelemmel rendelkező városokká váltak. A legeltető állattartás mellett egyre nagyobb szerepet játszott az ekés földművelés és az állólózó állattartás, az állatok téli takarmányozása. (Aszimmetrikus, csoroszlyás nehéz ekék vasból készült alkatrészei, valamint a széna betakarításához használt rövid kaszák kerültek elő az ásatásokon.) A már állandó földműves települések lakossága kerti kultúrával és szőlőműveléssel is foglalkozott. Az őstörténeti kutatások főbb vonásaiban tisztázták a Don-vidék akkori lakóinak népiségi hovatartozását is. E szerint a lakosság jelentős részét az Észak-Kaukázusból származó *alánok* tették ki. (Őket nevezték későbbben a keleti szlávok *jászoknak*, akiknek egy néptöredéke a tatárjárás után nálunk is megtelepedett.) Hegyvidéki hazájukból a 730-as években vetették ki őket az arab hódítók meg-megújuló támadásai. Új szálláshelyükre a földművelés és a kerti kultúra régi hagyományait hozták magukkal, melyeket aztán bőven kamatoztattak a termékeny doni földeken. Bizonyára jelentős szerepük volt abban, hogy a szomszédos nomádok közül mind többen tértek át az ő gazdálkodási módjukra. De milyen népcsoportokhoz tartoztak ezek a steppei legeltetők? Az igen valószínű általános feltevése szerint zömükben *bolgár-törökök* voltak, tehát a Volga-könyök vidékére és az Al-Dunához vándorolt, a mai csuvashoz hasonló török nyelvet beszélő bolgárok közeli rokonai. Elsősorban tehát bennük látjuk a mozgó állattartásról a földművelésre áttérő doni népességet. Tárgyi hagyatékuk — bár jórészt még nomád színezetű — jól szemlélteti megtelepedésük folyamatát. (Ennek egyik sokatmondó példája, hogy a már állandó települések lakosságának egy része továbbra is nomád szállásokra emlékeztető, kerek alaprajzú, de

már földbe mélyített jurtákban lakott, melyek nyomait több esetben is megfigyelték a régészek.)

A Don-vidéki szaltovói népesség gazdálkodását tehát a földművelő életforma előretörése jellemezte. E fejlődési törvényszerűségnek pedig igen nagy szerepe lehetett a magyarság történetének alakulásában is. Már utaltunk rá, hogy valahol a Don-vidéken, vagy annak közvetlen szomszédságában éltek ekkor őseink. Pontos szállásterületüket ugyan ma még nem tudjuk megjelölni — ezt elsősorban a régészeti kutatásoktól várhatjuk —, azt azonban nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy az említett szaltovói műveltség valamelyik peremterületén vagy ennek szomszédságában éltek. Azt is hozzátehetjük ehhez, hogy meglehetősen hosszú időt tölthettek itt, levédiai hazájukban. (Az erre utaló régészeti nyomok közül különösen figyelmet érdemel, hogy itt tanulták el szomszédaiktól az Árpád-korban hazánkban általánosan elterjedt cserépüstök készítését. Márpedig egy új edényfajta átvételéhez és meghonosításához bizonyára huzamosabb időre volt szükség.) A szaltovói területeken megfigyelt, a letelepedés irányába mutató gazdasági fejlődés tehát rájuk sem maradhatott hatástalan. Gazdálkodásukban bizonyára jelentősen megnőtt a földművelés súlya, állattartásuk szerkezete is átalakult (megnőtt a nomádok körében szinte ismeretlen baromfi- és sertésenyésztés szerepe), megismerkedtek a kerti kultúra és a szőlőművelés számukra korábban ismeretlen ágazatával. A régészeti kutatás eredményei tehát pontosan egybeesnek a nyelvészeti következtetésekkel, mivel bolgár-török jövevényszavaink zömükben éppen ezekkel a gazdálkodási ágazatokkal kapcsolatosak. (Jellemző például, hogy lótenyésztési terminológiánk egyetlen jelentős bolgár-török szóval sem gyarapodott.) Az átvétel színhelye és történelmi körülményei ily módon eléggé jól körvonalazhatók. Néptörténeti szempontból pedig igen nagy jelentőséget tulajdoníthatunk a volgai bolgárok utóbbi években feltárt VIII—X. századi régészeti emlékanyagának, amely az eddig ismert kelet-európai leletek közül a legközelebb áll a honfoglaló magyarság X. századi tárgyi hagyatékához. Aligha lehet tehát kétséges, hogy az említett jövevényszavakat ezekről a bolgár-törököktől, illetve doni testvérnépüktől vettük át. (Emellett alapos okunk van annak feltevésére is, hogy az említett doni alánok közül — akik a szaltovói műveltség északi vidékeit tartották megszállva — ebben az időszakban egyre többen beszélték a nagyobb lélekszámú bolgár-törökség nyelvét. Így e szavak egy részét tőlük is kölcsönözhattuk.) A Don-vidék különböző nyelvű és származású népcsoportjait a jelzett időszakban, mint ismeretes, a Kazár Kaganátus állama fogta össze, s kényszerítette rájuk politikai uralmát. A kazár állam politikai felépítése jóval fejlettebb volt, mint a törzsi szervezetben élő magyarság egységesülő társadalmi szervezete. A kazár szomszédság, valamint a Kaganátustól való hosszabb-rövidebb ideig tartó függés ebben a tekintetben sem múlhatott el nyomtalanul. A honfoglaláskor meglevő kettős fejedelemség (a főfejedelem *kende* és a fővezér *gyula* intézménye) minden bizonnyal kazár mintára alakult ki a magyarságnál. *Levédiában tehát nemcsak a magyarság gazdálkodása fejlődött jelentős mértékben, hanem társadalmi és politikai szervezettsége is előremutató vonásokkal gazdagodott, amelyek az állam kialakulásának csiréit hordták magukban.* Itt kezdett továbbá egységes arculatot ölteni a X. századból jól ismert, színpompás magyar művészet, amely a perzsa, közép-ázsiai, kaukázusi és bizánci hagyományokon alapuló elemeket sajátosan magyar ízlésben egyesítette.

A IX. század végén a közép-ázsiai arab előretörés újabb népvándorlást váltott ki, melynek a magyarság szempontjából a besenyők kelet-európai megjelenése volt a legfontosabb következménye. A jövevények csak fegyverrel szerezhettek itt maguknak új szállásterületet. Ez lett a besenyő—magyar ellentéteknek is legfontosabb forrása. A dél-oroszországi steppevidék az állandó háborúskodások színtere lett, ami — függetlenül az erőviszonyoktól — nem kedvezett a magyarság fentebb jelzett gazdasági és társadalmi előrehaladásának. Történettudományunkban régebben a honfoglalást a besenyőktől és a bolgároktól elszenvedett katasztrofális vereség utáni menekülésnek fogták fel. Ezt az elképzelést elevenítette meg nagyszerű költői látomásában *Illyés Gyula* is:

*S rohanni kell! Előre, bármi áron!
Tegnap megint nyomunkba lovagolt már
egy had besenyő s bosszúálló bolgár.
Tovább! Föl, arra! Túlra! Bármi várjon!*

*Alig volt nő. Alig egy csacsogó száz.
A bosszúállás nem kegyelmezett.
Vének se voltak. Minden elveszett,
mi összetartott: bíró, jós, pap, oltár.*

*Egy csapat özvegy férfi s egy sereg
árva siheder, ez volt a magyarság?
Ez asszonyát siratta, az az anyját.
Így érték el a legfelső hegyet.*

(Árpád)

Újabban azonban egyre inkább tért hódít kutatóink körében az az elgondolás, hogy a történelmünk talán legfontosabb mérföldkövét jelentő honfoglalás nem a megvert és szétszórt magyar néprészek céltalan menekülése volt, hanem e fontos eseményben jól előkészített, tudatos honszerzést kell látnunk. A honfoglalás előestéjén a besenyőktől s a bolgároktól elszenvedett vereség korántsem volt oly súlyos, mint azt a krónikás erős túlzással beállítja; esetleg csak gyorsította az események menetét, s egyes nemzetségek valóban megsemmisítő vereséget szenvedtek. Az események fő vonalát azonban a Kárpát-medence tervszerű birtokbavétele szabta meg. A különböző hadi vállalkozásokon részt vevő magyar csapatok 862-től gyakran megfordultak a pannóniai síkságokon, s átvonulásaik alkalmával bizonyára alaposan felderítették annak földrajzi, népességi és politikai viszonyait. Az életmódjuknak minden szempontból kiválóan megfelelő Kárpát-medencében ebben az időben nem volt szilárd politikai és katonai hatalom. Ezért a honfoglalás időpontját is nagyszerűen választották meg az akkor már Etelközben élő magyarok.

Az új hazában megjelenő magyarságot tehát nem valamiféle primitív pásztor-népként kell elképzelnünk, hiszen a termelő gazdálkodás több évezredes tapasztalatát hozták tarsolyukban, s a Kárpátokon átkelven szemük nem a kilátástalan jövőendő kódéba veszett, hanem az alkotó, munkás élet jobb lehetőségeit kutatta. Gazdálkodásukban itt a kelet-európai területeken megkezdődött fejlődés folytatódott tovább. Mind kevesebb lett a legeltető állattartás szerepe, s egyre szaporodott földműves falvaik száma. Társadalmuk fejlődése a Géza és István műveként számon tartott államalapításban csúcsosodott ki. A magyarság X. századi gazdasági-társadalmi állapotát, a feudális magyar állam kialakulásának bonyolult folyamatát tehát csak úgy értelmezhetjük helyesen, ha a kelet-európai előzmények hosszú láncolatát is hozzákapcsoljuk, s kutatásunk határait nem zárjuk le 896-tal és a Kárpátok heggyonulatával.

Honfoglalóink természetesen nem lakatlan földrészezre érkeztek, a Kárpát-medencében elsősorban avar és szláv lakosságot találtak. Régészeti kutatásunk sajnos ma még nem tudja megbízható módon elkülöníteni ez utóbbi népességek tárgyi hagyatékát a X. századi magyar emlékanyagtól. Kétségtelen azonban, hogy az itt talált lakosság jelentős része később beolvadt a magyar etnikumba, a többiek viszont (főként a peremterületek zárt tömegű szláv lakossága) továbbra is megőrizték népi-ségi alkatukat. (Mivel e helyütt nem térhetünk ki részletesebben e fontos kérdésre, csak közbevetőleg említjük meg, hogy kiváló régészünk, László Gyula professzor másként látja a jövevény magyarság és a helyi lakosság viszonyát. Elgondolása szerint a Kárpát-medencébe 670 táján beköltözött második avar hullám népessége magyar nyelven beszélt, akik zömükben megérték a magyar honfoglalást. Árpád magyarjaiban László Gyula török és magyar nyelvű törzseket lát, akik meghódították az itt talált nagyobb lélekszámú népességet, és viszonylag rövid idő alatt

elmagyarosodtak. A „kettős honfoglalás” feltevését a magam részéről elsősorban a következők miatt nem tudom elfogadni: 1. Egyelőre régészeti leleteink nem tanúskodnak arról, hogy a késői avarok jelentős tömegekben megérték a honfoglalást. 2. Az őstörténeti adatok nem valószínűsítik a kései avarok magyar nyelvűségét. 3. A honfoglaló magyarok lélekszáma minden számítás szerint jelentősen felülmúlta az itt talált lakosságét. 4. Árpád honfoglalói nyelvükben is, népiségükben is magyarok voltak, a török nyelvű nemzetségek száma — eltekintve a csatlakozott három kabar törzstől — nem lehetett számottevő.)

A helyben talált lakosság jelentős értékekkel gazdagította a honfoglaló magyar-ság kultúráját. Hatásuk azonban korántsem volt annyira jelentős, mint azt korábban néhány történészünk és nyelvészünk feltételezte. Ők ugyanis azt bizonygatták, hogy termelői gazdálkodásunk és államszervezetünk szinte minden eleme a Kárpát-medencei szlávok hatása nyomán alakult ki. A fentebb röviden említett őstörténeti adatok a leghatározottabban ellene szólnak ennek a feltevésnek. A helyi szlávok és a jövevény magyarok nem a mester és tanítvány viszonyát tükröző gazdasági és társadalmi szinten álltak. *A magyarság semmivel sem állt a fejlődés alacsonyabb lépcsőfokán, mint új szomszédai*, csupán gazdasági és társadalmi viszonyai, valamint művészete és hitvilága más színezetű volt, amin aligha csodálkozhatunk, hiszen az ősmagyar nép egészen más földrajzi és népiségi környezetben alakult ki. A két népesség tehát egymást kölcsönösen s egyenrangú félként gazdagította.

✂

A fentiekben nem kísérelhettük meg, hogy valamennyire is átfogó képet nyújtsunk az örömdetes megélénkült őstörténeti kutatások újabb eredményeiről. Néhány kiragadott példa rövid felvillantásával csupán azt kívántuk szemléltetni, hogy népünk származásáról, ősi műveltségéről ma már sokkal többet tudunk, mint amilyen kép erről közgondolkodásunkban kialakult. Oktatásunk és népművelésünk fontos feladatának tartjuk, hogy népünk minél szélesebb rétegeit vigye közelebb őseink életének jobb megismeréséhez, hiszen őstörténetünk kérdései nemzeti öntudatunk és önismeretünk fontos részét alkotják.

IRODALOM

Az itt csak igen röviden érintett kérdésekkel részletesebben foglalkoztam néhány nemrég megjelent dolgozatomban, ahol a vonatkozó legfontosabb irodalmat is feltüntettem: *Vázlatok a finnugor őstörténet régészetéből*. Régészeti Füzetek. Ser. II. No. 15. Bp., 1973.; *Őstörténetünk korai szakaszainak néhány fő vonása*. Történelmi Szemle, 1972., 1–2. szám. 1–28. l.; *Az újabb szovjetföldi régészeti kutatások és a magyar őstörténet*. (A magyar őstörténet néhány művelődéstörténeti vonatkozása.) Szabolcs-Szatmári Szemle, 1973., 2. szám. 102–118. l.; *Honfoglaláskori régészetünk néhány őstörténeti vonatkozásáról*. Folia Archaeologica, XXIV. (1973), 159–176. l.

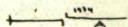
Őstörténetünk régészeti kutatásáról László Gyula munkái igazítanak bennünket útba: *A magyar őstörténet régészete*. MTA. II. Oszt. Közleményei, V. köt. 1954., 465–479. l.; *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai*. Bp., 1961.

Óshazakutatásunk legújabb eredményeit Hajdú Péter dolgozatai summázzák: *Finnogurische Urheimatforschung*. Ural-Altische Jahrbücher, 41. köt. Wiesbaden, 1969., 252–264. l.; *Hol volt az uráli óshaza?* Nyelvtudományi Értekezések, 40. szám. Bp., 1963., 128–132. l.; *Finnugor őstörténet — finnugor régészet*. Néprajz és Nyelvtudomány, XII. köt. Szeged, 1968., 5–10. l.; *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*. Bp., 1966.

A magyarság dél-országi történetéről ld.: Bartha Antal: *A IX–X. századi magyar társadalom*. Bp.; 1968. — A honfoglaló magyarságról: László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Bp.; 1944. A kutatás újabb eredményeit összegezi Dienes István: *A honfoglaló magyarok*. Bp., 1972. — A honfoglalás történetéről, a magyar társadalom fejlettségéről és a magyar állam kialakulásáról alapvető jelentőségűek Györffy György dolgozatai: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp., 1959.; *A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében*. Valóság, 1973/7. 1–16. l.

Az ősmagyarság kialakulásának bonyolult folyamatát elemzik Veres Péter dolgozatai: *Újabb adatok a finnugor és magyar őstörténethez*. Néprajzi Értesítő, 53. köt. Bp., 1971. 33–56. l.; *A magyar nép etnikai történetének vázlata*. Valóság, 1972., 5. szám. 1–12. l.

A „kettős honfoglalás” elméletéről: László Gyula: *Kérdések és feltevések a magyar honfoglalásról*. Valóság, 1970., 1. szám. 48–64. l.; „A kettős honfoglalás”-ról. Archaeológiai Értesítő, 1970/2. 161–190. l.; *A honfoglalókról*. Tankönyvkiadó, Bp., 1973. 66–76. l. — Az ellenérvek rövid felsorakoztatása: Fodor István: *Új könyv a honfoglaló magyarságról*. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1973/4. 121–122. l.

VÍGH ISTVÁN RAJZA